

EGY RENESZÁNSZ KÖNYVVADÁSZ

HOGYAN VÁLT MODERNNÉ
A VILÁGUNK?

Stephen Greenblatt

Fordította:

Zsuppán András

TYPOTEX

TARTALOM

Előszó		7
Első fejezet	A KÖNYVVADÁSZ	15
Második fejezet	A FELFEDEZÉS PILLANATA	21
Harmadik fejezet	LUCRETIUS NYOMÁBAN	39
Negyedik fejezet	AZ IDŐ VASFOGA	59
Ötödik fejezet	SZÜLETÉS ÉS ÚJJÁSZÜLETÉS	79
Hatodik fejezet	A HAZUGSÁGGYÁR	95
Hetedik fejezet	A RÓKACSPADA	109
Nyolcadik fejezet	A DOLGOK TERMÉSZETE	127
Kilencedik fejezet	A VISSZATÉRÉS	143
Tizedik fejezet	ELHAJLÁSOK	153
Tizenegyedik fejezet	UTÓÉLETEK	169
Köszönetnyilvánítás		185
Jegyzetek		187
Bibliográfia		223
Névmutató		245

ELŐSZÓ

Egyetemista koromban a tavaszi szemeszter végén eljártam a Yale Coop könyvtáruháza, hogy nyári olvasmányokra vadászjak. Zsebpénzem alig volt, de a rendszeres leárazások alkalmával nevetségesen olcsón hozzá lehetett jutni a raktáron maradt kötetekhez. Kényelmesen böngésztem a nagy dobozokba összedobált könyvek között, legtöbbször nem gondoltam semmire, csak vártam, hogy kezembe kerüljön egy érdekesebb darab. Egyik portyám során megakadt a szemem egy furcsa papírborítón, amely Max Ernst szürrealista festő egyik képének részletét ábrázolta. A sárga holdsarló alatt, magasan az égbolton két pár felsőtest nélküli láb lebegett, mintha szeretkeznének az univerzum közepén. Lucretius *A dolgok természetéről* című költeményének prózafordítása tíz centbe került. Megvettem, de be kell valanom, hogy legalább annyira megfogott a borító, mint az anyagi világ klasszikus leírásának ígérete.

Az antik fizika nem kimondottan vakációs olvasmánytéma, de valamikor a szünidő alatt unalmamban elővettem a könyvet, és lapozgatni kezdtem. Az erotikus borítóról hamar kiderült, hogy teljesen indokolt. Lucretius egy lángoló himnusszal kezdi művét Venushoz, a szerelem istennőjéhez, akinek eljövedele tavasszal szétoszlatja a felhőket, fénnel árasztja el az eget, és az egész világot megtölti féktelen szexuális gerjedelemmel:

Jöttödöt, istennő, legelőször a röpke madárkák
Népe jelenti: szívük mélyét átjárja varázsod,
Majd a szilaj barmok tombolnak a friss legelőkön,
S ússzák át a folyókat. Majd mi csak él a világon,
(Bájadtól rabul ejtve, erődtől megbabonázva,)
Mind megy utánad, bárhova is vezeted, család őket.
Végül a tengereken, hegyeken, zúgó folyamokban,
Kis madarak lombos fészken meg a tarka mezőkön
Mindenik élőnek szívébe beoltva az édes
Vágyat, eléred, hogy fajukat fenntartani törnek.

Határozottan meglepett a nyitány intenzitása, de olvastam tovább, és lelki szemimmal láttam Mars istent Venus ölében aludni – „legyőzve Ámor-verte örök sebe által, s vágyva tekint rád,/Hátraszegett nyakkal kérdőn jártatva szerelmes/Pillantá-

sát, istennőm, rajtad” –, megindított a költő imája a békéhez, végigolvastam Epikurosz filozófus dicséretét, és a babonás félelmek elutasítását. Amikor az első filozófiai tétel hosszadalmas felvezetéséhez értem, biztosra vettem, hogy az érdeklődésem hamarosan elpárolog: Lucretius nem tartozott a kötelező olvasmányok közé, pusztá szórakozásból kezdtem bele, és úgy éreztem, a tíz centem ellenértékét már bőven megkaptam. Meglepő módon a költemény a filozófiai részeknél sem vált unalmassá.

Nem a mű poétikai kidolgozottsága fogott meg. Később elolvastam eredeti latin hexameterekben, és megismertem – már amennyire lehet – gazdag verbális szövetét, leheletfinom ritmusát, szóképeinek ravasz precizitását és élességét. Először azonban Martin Ferguson Smith becsületes angol prózájával találkoztam – tiszta és egyszerű szöveg volt, de nem különösebben műves. Egész más volt az, ami megérintett: egy eleven és mozgékony szellem, amely a sorok közt bujkált kétszáz sűrű oldalon keresztül. Hivatásomnál fogva arra buzdítom az embereket, figyeljenek rá, milyen nyelvi köntöst viselnek az olvasmányaik. A költészet élvezetének kulcsa mindenekelőtt a nyelvi szépség. Ennek ellenére egy közepes fordítás is adhat erőteljes olvasmányélményt (a zseniális persze még inkább!). Az olvasók többsége soha nem találkozik eredetiben a *Teremtés könyvével*, az *Iliásszal* vagy a *Hamlettel*. Kétségtelenül jobb a nagy műveket eredetiben olvasni, de tévedés azt hinni, hogy fordításban minden varázsukat elvesztik.

Én vagyok az élő példa: *A dolgok természetéről* még prózafordításban is mély benyomást tett rám. Hatása részben akkori személyes körülményeimnek tudható be – az igazi művészet mindig a pszichés páncélzat résein keresztül hatol belénk. Lucretius költeménye a halálfélelem mély, terápiás feldolgozása, és nekem egész gyerekkorom e félelem árnyékában telt. Nem a saját halálomtól rettegettem: mint minden egészséges, normális gyerek, ösztönösen hittem a halhatatlanságomban. Anyám hitte rögeszmésen, hogy a sors korai halálra szánta.

Anyám egyáltalán nem tartott a túlvilágtól; a zsidók többségéhez hasonlóan csak homályos és bizonytalan képzetek voltak a síron túli életről, és nem sokat törődött vele. A halál maga – a létezés megszűnése – töltötte el borzadályal. Amióta csak az eszemet tudtam, mindig megszállottan foglalkozott a közelgő véggel, folyton előhozta a témát, különösen a búcsúzás pillanataiban. Egész gyerekkorom hosszadalmas, színpadra illően drámai búcsújelenetek közt telt. Amikor apámmal hétvégén Bostonból New Yorkba utazott, amikor elmentem a nyári táborba, még akkor is, ha reggel elindultam otthonról az iskolába – talán ez volt számára a legnehezebb –, szoroson magához ölelt, elmondta, hogy milyen törekenynek érzi magát, és figyelmeztetett, hogy talán utoljára látjuk egymást. Ha együtt mentünk valahova, gyakran megtorpant, és úgy tűnt, mindjárt elájul. Néha megmutatta, hogy lüktet

egy ér a nyakán, rátapasztotta az ujjamat, hogy érezem a vér pulzálását, amint a szíve hevesen zakatol.

Legfeljebb a harmincas évei végén járhatott abban az időben, amelyre az első emlékeim vonatkoznak, és a pszichózisa bizonyára jóval korábban kialakult. Legalább tíz évvel a születésem előtt kezdett szorongani, amikor a húga tizenhat évesen meghalt egy egyszerű torokgyulladásban. A penicillin felfedezése előtt a szomorú eset nem volt egyedi, de anyám lelkén gyógyíthatatlan sebet ejtett: állandóan erről beszélt, sokszor csendesen sírdogált, újra meg újra elolvastatta velem a megindító leveleket, amelyeket tizenéves húga a végzetes betegség alatt írt.

Már korán megértettem, hogy anyám „szívbaja” – a szívdobogás, amely megál-
lásra kényszerítette őt és egész környezetét – nem más, mint túlélési stratégia. Így fejezte ki a dühét („Látjátok, mennyire felbosszantottatok!”) és a szeretetét („Lát-
játok, mindent megteszek értetek, pedig mindjárt megszakad a szívem”). Nap mint
nap eljátszotta, szinte elpróbálta a saját megsemmisülését. Elsősorban azért visel-
kedett így, hogy törődést és szeretetet csikarjon ki. Hiába értettem azonban a lelki
mechanizmust, az érzelmi hatást ez jottányit sem csökkentette: szerettem anyámat,
és rettegtem, hogy elveszítem. Hiányoztak az eszközeim, hogy szétválasszam a pszi-
chológiai stratégiát és az ijesztő szimptomákat. (Talán neki magának is hiányoztak.)
Gyermekként fel sem fogtam, mennyire morbid folyton a közeli elmúláson lamén-
tálni, és minden egyes alkalommal végső búcsút venni egymástól, amikor egyikünk
leugrik a boltba egy zacskó tejért. Most, hogy saját családom van, már sejtem, mi-
lyen erős pszichológiai késztetést érezhet egy szerető szülő – és anyám szerető szülő
volt –, ha ekkora terhet rak a gyermeke vállára. Minden nap szíven üthette, hogy
közel a vég.

Anyám végül egy hónappal a kilencvenedik születésnapja előtt halt meg. Még
akkor is csak az ötvenes éveiben járt, amikor rábukkantam Lucretius költeményére.
Addigra félelmem, hogy elveszítem, szétválaszthatatlanul összefonódott a fájdal-
mas felfedezéssel, hogy az életét tönkretette az állandó rettegés, és mániája rám
is árnyékot vetett. Lucretius szavai mélyen megérintettek: „Semmi tehát a halál”.
Tiszta bolondság az egész életet halálfélelemben tölteni. Ez biztos módja annak,
hogy teljesség és öröm nélkül illanjon el. A költő hangot adott egy érzésnek, amelyet
addig magamnak sem mertem bevallani, és kimondta: kegyetlen és manipulatív
a halálfélelemtől való szorongást másokra is ráterhelni.

A költemény ezen a résen keresztül érintette meg a lelkemet, ez volt rám ga-
korolt hatásának közvetlen forrása. A hatás azonban nem kizárólag sajátos családi
körülményeimből fakadt. *A dolgok természetéről* megdöbbentően meggyőző leírá-
sát adta a világ működésének. Természetesen voltak mai szemmel abszurd tézisei.
Hogyne lettek volna! Lucretius azt hitte, a Nap kering a Föld körül, és úgy vélte,

a Nap melege és az égitest mérete aligha lehet nagyobb, mint amilyenek érzékszerveink mutatják. Azt hitte, a férgék maguktól születnek a nedves földben, a villámlásnál összeütődnek a felhők, és szikrák pattannak ki belőlük, a Földet sok szüléstől kimerült anyának festette le, aki lassanként elsorvad a fáradtságtól. A költemény azonban alapvetően modern elvek szerint mutatta be a világ működését.

Az univerzum Lucretius szerint a térben véletlenszerűen mozgó, végtelenül nagyszámú atomból épül fel, és a részecskék – mint a napsugár fényében fürdő porszemek – összeverődnek, összekapcsolódnak, bonyolult struktúrákat alkotnak, majd újra széthullanak a teremtés és a pusztulás végtelen körforgásában. E folyamatból nem lehet kilépni. Amikor az éjszakai égre felnézve érthetetlen megindultságot érzünk, és megcsodáljuk a csillagok végtelen sokaságát, nem az istenek kezének munkáját vagy a múlandó világtól elkülönülő, kristálytiszt szférát látunk. Ugyanaz a materiális világ borul a fejünk fölé, amelynek részei vagyunk, és amelynek az elemeiből keletkeztünk. Nincs nagy terv, nincs isteni építész, nincs intelligens teremtő. Minden, még az emberi faj is, végtelenül hosszú idő alatt jött létre. A fejlődés véletlenszerű, bár az élőlények esetében a természetes szelekció elve érvényesül. Az életképes fajták fennmaradnak, és egy ideig sikeresen szaporodnak, miközben az életre alkalmatlanok hamar kipusztulnak. De semmi nem tart örökké: sem saját fajtánk, sem a bolygónk, sem az életadó napsugár. Csak az atomok halhatatlanok.

Az így felépülő univerzumban Lucretius szerint nincs ok feltételezni, hogy a Föld és lakói központi helyet foglalnának el, nincs ok az embert megkülönböztetni a többi élőlénytől, nem lehet megnyerni vagy megvesztegetni az isteneket, nincs helye a vallási fanatizmusnak, nincs értelme az askétikus önmegtagadásnak, hiábavaló korlátlan hatalomra vagy tökéletes biztonságra törekedni, szükségtelen hódító háborúkat indítani vagy óriási vagyont összeharácsolni, lehetetlen a természetet legyőzni, és nem lehet kiszabadulni a keletkezés, felbomlás és újrakeletkezés körforgásából. Lucretius megvetette azokat, akik másokban a hamis biztonság illúzióját keltik vagy bennük irracionális halálfélelmet ébresztenek, de felkínálta a szabadságot azoknak, akik elfogadták tanítását, és erőt adott, hogy belenézzenek a létezés rémisztő szakadékába. Az emberek nem tehetnek mást – nem is szabad mást tenniük –, mint hogy legyőzik félelmüket, tudomásul veszik, hogy ők maguk és minden más múlandó, és élvezik a világ szépségét és gyönyörűségeit.

Máig nem tudok betelni a csodálattal, hogy mindezt egy római költő kétezer évvel ezelőtt ilyen tisztán megfogalmazta. Nincs közvetlen kapcsolat Lucretius és a modernitás között: semmi nem ilyen egyszerű. A feledés, az eltűnés, az újrafelfedezés, az elutasítás, a torzítás, az átfogalmazás és az újabb feledés epizódjai alkotják a mű történetét. A lényegi kapcsolat mégis fennáll. A sajátomnak tudott világnézet

mögött ott rejtőzik egy réges-régi költemény, amely hosszú időre – látszólag végleg – elveszett, de később újra előkerült.

Nem csoda, hogy a filozófiai hagyomány, amelyre Lucretius támaszkodott, még a klasszikus ókor intellektuálisan toleráns világában is botrányosnak számított, annyira összeegyeztethetetlen volt az istenek kultuszával és az államvallással. Követőit gyakran bélyegezték őrültnek, istentelennek vagy ostobának. A kereszténység elterjedésével szövegeiket megtámadták, kifigurázták, elégették vagy – és talán ez ártott legtöbbet – semmibe vették, és végül elfelejtették. Szinte hihetetlen, hogy ez a költemény – melynek felfedezése könyvem témája – átvészelte az ellenséges évszázadokat. Egy-két kisebb töredéktől és irodalmi utalástól eltekintve az egész gazdag szellemi hagyományból ez az egyetlen mű maradt fenn. Egy tűzvész, egy vandál tett vagy egy jámbor kísérlet az eretnek nézetek utolsó írmagjának kiirtására eltorlaszolhatta volna a modernitáshoz vezető utat.

Az ókori irodalom összes mesterműve közül éppen ennek a költeménynek kellett volna leginkább eltűnnie, egyszer és mindenkorra, a többi régi íráshoz hasonlóan, amelyek a szerzőjét megihlették. Már-már csodaszámba megy, hogy mégsem pusztult el, és sok évszázad hallgatás után újra hirdetni kezdte mélységesen felforgató téziseit. A költemény szerzője azonban nem hitt a csodákban. Úgy vélte, a természet törvényeit semmi nem sértheti meg. Szívesebben beszélt csoda helyett az őselemek kicsi elhajlásáról – latinul *clinamen* –, melyről nem tudni, „milyen helyt és mely időben esik meg”. Ilyen elhajlás lehetett a költemény újra felbukkanása, előre nem látható elhajlás a dolgok egyenes vonalú mozgásától, amely látszólag a költemény és az egész filozófia teljes eltűnésének irányába mutatott.

Amikor ezer év után a szöveg újra keringeni kezdett, az űrben lebegő atomok összeverődéséből keletkezett univerzum tanítása teljes abszurdumnak hatott. Mégis éppen azok az állításai lettek a modern, tudományos világmagyarázat alapjai, amelyek először istentelennek és nonszensznek tetszettek. Nem csak arra eszmélhetünk rá, hogy már az ókorban megjelent a modern világkép csírája, bár kétségtelenül megdöbbentő, hogy a mai kötelező olvasmányok közül jórészt száműzött görög-római klasszikusok milyen meghatározó módon alakították a modern tudatot. Talán még meglepőbb, hogy a világ tudományos szemlélete – amely a *De rerum natura* minden sorából sugárzik –, a végtelen univerzumban véletlenszerűen keringő atomok látomása, eredetileg a csoda érzéséből fakadt, ami a költőt eltöltötte. A csodához nem kellene istenek, démonok és túlvilági boldogság, Lucretiusnak elég volt a felismerés, hogy ugyanabból az anyagból vagyunk, mint a csillagok, az óceánok és az egész világmindenség. Ebből a felismerésből vezette le, hogyan érdemes élni az életet.

Véleményem szerint – és ezzel nem vagyok egyedül – az antikvitás utáni századokban a reneszánsz jutott legközelebb a szépség és az élvezetek lucretiusi igenléséhez, és tartotta leginkább érvényes és méltó emberi törekvésnek. Ez nem korlátozódott pusztán a művészetekre: a divatot és az udvari etikettet, a liturgiát, a hétköznapi használati tárgyak formáját és díszítését is befolyásolta. Megjelent Leonardo da Vinci tudományos és technológiai kísérletezésében, Galilei sziporkázó csillagászati dialógusaiban, Francis Bacon becsvágyó kutatásaiban és Richard Hooker teológiájában. Annyira zsigeri reflex volt, hogy még azok a művek is esztétikai élvezetet okoznak, amelyeknek látszólag semmi közük a szépséghez, mint Machiavelli politikatudományi értekezése, Walter Raleigh guyanai úti beszámolója vagy Robert Burton enciklopédiája a mentális betegségekről. A reneszánsz művészet – festészet, szobrászat, zene, építészet és irodalom – a kor szépségvágyának legnagyobb és legmegjelenési formája.

Az irodalomban Shakespeare volt és maradt a legnagyobb szerelmem, de tudtam, hogy drámái csupán kimagasló csúcsai egy nagyobb kulturális áramlatnak, amelyhez hozzátartozik Alberti, Michelangelo és Raffaello, Ariosto, Montaigne és Cervantes, valamint sok más író és művész. A reneszánsz nagy szellemi áramlatát több összefonódó és gyakran egymással ellentétes irányzat alkotta, de közös vonásuk a vitalitás diadalmas igenlése. Még azok a reneszánsz művészeti alkotások is életerőtől duzzadnak, amelyekben látszólag győzedelmeskedik a halál. A sír a *Rómeó és Júlia* zárójelenetében nem nyeli el a szerelmeseket, hanem a jövőjük felé mutat: a szerelem szimbólumaiként élnek tovább. Júlia arra kéri az Éjt, vegye vissza Rómeót, ha egyszer meghal, és morzsolja apró csillagokká.

Oly szép lesz akkor az ég arculatja,
Hogy a világ az Éjbe fog szeretni.

(Kosztolányi Dezső fordítása)

Színházrajongók tömege igazolja négyszáz éve minden este, hogy a kívánság teljesült. Hasonló mohósággal falja a szépséget és a gyönyört az anyag örökös mozgásán tűnődő Montaigne, akinek igenlése az élet mellett a halálra, a teremtés mellett a feloszlásra is kiterjed; a búsképű lovagjának kalandjait soroló Cervantes; a nyüzött bőrt érzékeny ábrázoló Michelangelo; az örvényeket felskiccelő Leonardo és a szentek piszkos talpát szeretetteljes ecsetvonásokkal megfestő Caravaggio.

A reneszánsz fellázadt a merev korlátok ellen, amelyeket a kíváncsiság, a vágy, az egyéniség, az anyagi világ és az emberi test megfigyelése köré felhúztak az előző évszázadok. A kulturális korfordulókat hírhedten nehéz tetten érni, és mindig ádáz viták folynak róluk. A reneszánsz azonban rögtön érthetővé válik, ha Sienában megnézzük Duccio festményét, a trónon ülő Madonnát (*Maestà*), majd utána Firenzé-

ben vetünk egy pillantást Botticelli Vénuszára, aki a tenger hullámaiból emelkedik ki. Nem véletlen, hogy Botticelli képét Lucretius ihlette. A látásmód átalakulása a művészetben a legszembetűnőbb, de nem korlátozódott az esztétikum területére: Kopernikusz és Vesalius, Giordano Bruno és William Harvey, Hobbes és Spinoza intellektuális merészsége ugyanezzel magyarázható.

A fordulat nem volt gyors és végleges, de idővel lehetőségessé vált, hogy az ember elforduljon az angyaloktól, démonoktól és más nem e világi témáktól, és figyelmét a világ jelenségeire összpontosítsa; megértse, hogy az embert ugyanabból az anyagból gyúrták, mint a dolgokat, és része természet rendjének; kísérletezzen anélkül, hogy rettegnie kellene, megsérti Isten féltve őrzött titkait; megkérdőjelezze a tekintélyeket és a készen kapott doktrínákat; felszabadultan keresse az örömeket, és kerülje a fájdalmat; elképzelje, hogy az ismert világon kívül is létezhetnek világok; eljátszson a gondolattal, hogy a Nap csak egy csillag az univerzum végtelenjében; etikus életet éljen túlvilági jutalom és büntetés ígérete nélkül; elmélkedjen anélkül, hogy a lélek halálától rettegne. Röviden lehetséges lett – nem könnyű, de lehetséges –, hogy – W. H. Auden szavaival – elegendőnek találjuk a múlandó világot.

A reneszánsz fordulatot és a modernitás erőinek felszabadulását nem lehet egyetlen okra visszavezetni. Könyvem egy kevésbé ismert, de tanulságos reneszánsz történetet idéz fel, Poggio Braccioliniét, aki felfedezte Lucretius lappangó költeményét. A felfedezés méltónak bizonyult a reneszánszhoz, mivel a szó eredeti értelmében az antikvitás újjászületését jelentette. A költemény önmagában nem okozhatott gyökeres intellektuális, morális és társadalmi fordulatot, erre egyetlen mű sem képes, különösen úgy, hogy évszázadokig szabadon beszélni sem lehetett róla. Azonban felbukkanása mélyreható változásokat indított el.

A történetem tehát arról szól, hogyan kanyarodott váratlan irányba a történelem folyása. A változást nem forradalom, a kapuk előtt táborozó ellenséges hadsereg vagy egy ismeretlen földrész felfedezése kényszerítette ki. A nagy korfordulókat a történetírók emlékezetes eseményekhez kötik: a Bastille bevételéhez, Róma kifosztásához, vagy ahhoz a pillanathoz, amikor egy csapat rongyos spanyol tengerész kitűzte a katolikus királyok zászlaját az Újvilágban. A sorsfordító események hangsúlyozása azonban megtévesztő: a Bastille-ban alig voltak rabok, Attila serege gyorsan elvonult Róma alól, és Amerika sorsát sem a zászlók lobogása döntötte el, hanem az a végzetes pillanat, amikor egy fertőző beteg spanyol tengerész először el-tüsszentette magát az öt csodáló indiánok körében. Ezekben az esetekben azonban legalább támaszkodhatunk egy kifejező szimbólumra. A reneszánsz és a modernitás nagy fordulata, bár meghatározza az életünket, nem kapcsolható ilyen drámai tab-lóképhez.

A sorsdöntő esemény hatszáz évvel ezelőtt egy távoli kolostor falai közt, egy régi könyvtár fojtott csöndjében történt. Hőse nem tett semmilyen heroikus gesztust, nem állták körül izgatott szemtanúk, égen és földön semmi nem jelezte, hogy a világ megváltozott. Egy alacsony, derűs, ravaszkanan figyelmes, harmincas éveinek végén

járó úriember levett a polcra egy nagyon régi kéziratot, izgatottan megállapította, hogy új művet fedezett fel, és utasította segédjét, hogy készítsen róla másolatot. Csupán ennyi történt, de ez bőven elég volt.

Poggio nem foghatta fel teljesen a Lucretius víziójából kibontható következtetéseket, és nem sejtette, hogy a következő századokban a mű milyen hatást fejt ki. Ha tudta volna, mit enged szabadon, talán kétszer is meggondolja, hogy napfényre hozza a sötétség mélyén szunnyadó, veszedelmes kötetet. A szöveget évszázadokon át másolták klastromi írások szorgos munkával, de nem került ki a külvilágba, és talán azok a magányos lelkek sem értették, miről szól, akik újra pergamenre vetették. Hosszú ideig senki nem beszélt róla. A 4. és a 9. század között futólag megemlégték egyes grammatikai és lexikográfiai példagyűjteményekben, mint a tökéletes latin nyelvhasználat kincsestárát. A 7. században Sevillai Izidor, a nagy enciklopédiaszerző, meteorológiai szaktekintélyként hivatkozott rá. Rövid időre újra felbukkant Nagy Károly korában, amikor Nyugat-Európában feltámadt az érdeklődés a régi könyvek iránt, és egy Dungal nevű tudós ír barát gondosan korrigálta egyik példányát. A mű azonban nem váltott ki vitát és nem terjedt el, hamarosan újra teljes némaság vette körül. Több mint ezer évig szunnyadt elfeledetten, mígnem az itáliai humanista felébresztette.

Lucretius megszojtetője, Poggio Bracciolini lelkes levelező volt. Felfedezésének történetét megírta egy itáliai barátjának, de ez a levél elveszett. Más leveleiből és baráti körének írásaiból többé-kevésbé mégis rekonstruálható az eset. Mai szemmel Lucretius megtalálása tűnik Poggio legjelentősebb felfedezésének, de nem ez volt az egyetlen, és nem is véletlenül történt. Poggio Bracciolini korának talán legismertebb könyvvadásza volt, és ez a kor megszállottan kutatta és gondozta az antikvitás örökségét.

Egy elveszett könyv megtalálása látszólag nem körömrágóan izgalmas sztori, de a háttérben más drámák is lejátszódtak: letartóztattak és börtönbe zártak egy pápát, eretnekeket égettek meg, és Itáliában felébredt az érdeklődés a klasszikus ókor kultúrája iránt. Lucretius felfedezése beteljesítette a briliáns könyvvadász életének legnagyobb álmát. Poggio, a régi könyvek bűvára, tudtán és szándékán kívül a modernitás bábája lett.

A KÖNYVVADÁSZ

1417 telén Poggio Bracciolini Dél-Németország erdős hegyei és völgyei közt lovagolt úti célja, egy távoli kolostor felé, amely a hírek szerint bővelkedett értékes, régi kéziratokban. A kunyhóajtóból kikandikáló parasztok bizonyára azonnal észrevették, hogy az utazó külföldi. Vékonydongájú férfi volt, simára borotvált arccal, és valószínűleg visszafogottan öltözködött: jó minőségű, de egyszerű tunikát és köpönyeget viselt. Sütött róla, hogy városi ember, mégsem hasonlított azokra a polgárookra és udvari hivatalnokokra, akik rendszeresen megfordultak a falvakban. Bizonyára nem volt lovag, mert nem viselt fegyvert és nem hordott csillogó páncélinget – egy girhes bugris leteríthette volna furkósbotjának egyetlen csapásával. Egyáltalán nem tűnt szegénynek, de megjelenésén nem lehetett felfedezni a vagyon és a rang megszo-
kott külső jeleit: nem hordott pompás ruhákat és beillatszerezett, hosszú fürtöket, mint az udvaroncok, de nem lehetett vadászó, solymászó vidéki nemesember sem. Öltözéke és hajviselete egyértelműen elárulta, hogy nem tartozik a papok és a szerzetesek közé.

Dél-Németország akkoriban gazdag föld volt. A rettenetes harmincéves háború, amely tönkretette a vidéket és egész városokat perzselt fel, még a messzi jövőben szunnyadt, akárcsak a második világháború, amely a múlt emlékeinek többségét nyomtalanul eltüntette. A lovagok, udvaroncok és nemes urak mellett más tekintélyes emberek is rótták a barázdás, keményre taposott országutat. A Konstanz melletti Ravensburg fontos szerepet játszott a vászonkereskedelemben, és nem sokkal korábban a papírgyártás is fellendült. A Duna bal partján fekvő Ulm virágzó ipari és kereskedelmi központ volt, akárcsak Heidenheim, Aalen, a bájos Rothenburg ob der Tauber és a még vonzóbb Würzburg. Városi polgárok, gyapjú-, bőr- és szövetkereskedők, borkereskedők, sörfőzők, iparosok, inasok, diplomáták, bankárok és adószedők sűrűn megfordultak az út menti falvakban. Poggio azonban egyik típusba sem illett bele.

Járták az utat kevésbé jómódú emberek is: vándorlegények, kontárok, késesek és mások, akiket foglalkozásuk állandó mozgásra kényszerített; zarándokok, akik egy híres szent csontocskáitól vagy egy szent vércseppjeitől várták a megváltást; mutatványosok, jóvendőmondók, házalók, akrobaták és mímések, akik faluról

falura jártak; szökevények, csavargók és zsebtolvajok. A vándor zsidók a keresztény hatóságok előírása szerint csúcsos süveget és sárga csillagot hordtak, hogy könnyen felismerhetők és kegyetlenül kigúnyolhatók legyenek. Poggio azonban nem tartozott e páriák közé sem.

A kandi falusiak számára figurája megfejthetetlen rejtélynek látszott. A legtöbb ember jól látható jelekkel fejezte ki hovatartozását, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyük könnyen leolvasható volt a megjelenésükről, ahogy a kelmefestőt azonnal elárulta festékfoltos tenyere. Alexander Pope kis bökverse, amit a 18. században írt a walesi herceg ölebének nyakörvére, a legkomolyabban alkalmazható a késő középkor világára:

Hercegi eb vagyok magam,
S kinek kutyája ön, uram?

(Gergely Ágnes fordítása)

Háztartás, nemzetség, céh – ezek voltak a személyiség építőkövei. A függetlenség és az önállóság nem számított értéknek, elképzelni sem nagyon tudták, még kevésbé becsülték. Az egyéni identitás az alá-fölé rendeltségi láncban elfoglalt, pontosan meghatározott helyből fakadt.

E láncot csak a bolondok merészelték megtörni. Egy arcátlan gesztus – ha valaki nem hajtott térdet, nem emelte meg a kalapját, vagy nem hajolt meg a rangosabb személy előtt – könnyen vezethetett bezúzott orrhoz vagy törött nyakhoz. Ugyan mi értelme lett volna pimaszkodni? A világ egyáltalán nem kínált semmilyen alternatívát, olyat legalábbis biztos nem, amit az egyház, az udvar és az oligarchikus városi kormányzat szentesített volna. Az ember jobban tette, ha engedelmesen elfogadta a sors által számára kijelölt helyet: a parasztnak az igát kellett húznia, a takácsnak szőni, a barátnak imádkozni. A megszábot keretek közt az egyénnek jobban vagy rosszabbul is mehetett a dolga, a társadalom ugyanis elismerte, és bizonyos mértékig honorálta a kivételes képességeket. A rendkívüli egyéniség, a sokoldalúság és az intenzív kíváncsiság azonban nem tartozott közéjük. A kíváncsiságot az egyház egyenesen halálos bűnnek tekintette. Aki nem tudta elfojtani, számíthatott a pokol örök tüzére.

Ki volt tehát Poggio? Miért nem tette közhírré kilétét az öltözékével, ahogy a tisztességes emberek szokták? Nem viselte senkinek a jelvényét, és nem cipelt magával semmilyen eladható árucikket. Magabiztosan viselkedett, ahogy a nagyurak környezetében mozgó személyek szokták, de ő maga nem rendelkezett semmilyen hatalommal. Mindenki tudta, hogy az igazi nagyurat csatlósok, fegyveres testőrök és libériás inasok hada kíséri. Az egyszerűen öltözött idegennek csupán egyetlen

kísérője volt. A fogadóknak e szolgának vagy segédnek tűnő kísérő beszélt a fogadóssal, és amikor gazdája megszólalt, kiderült, hogy alig tud németül, olasz az anyanyelve.

Ha megpróbálta elmagyarázni a kíváncsiskodóknak, hogy miért kelt útra, a rejtély még kibogozhatatlanabb lett. Írni-olvasni csak a kiváltságos kevesek tudtak, ezért a könyvek iránti rajongás már önmagában hóbortosságnak tűnt. Hogyan tudta volna Poggio megértetni sajátos érdeklődését másokkal? Nem gazdagon illusztrált, gyönyörű kötésű óráskönyveket, mise- vagy énekeskönyveket keresett, amelyek értéke első látásra nyilvánvaló volt az írástudatlanok számára. Ezeket a drágakövel kirakott, arannyal szegett kódexeket gyakran különleges védőtokban tartották, vagy odaláncolták az olvasópulthoz, nehogy meglovasítsák az enyveskező látogatók. Poggiót azonban hidegen hagyta a szépségük. Azok a teológiai, orvosi és jogi kötetek sem érdekelték, amelyek a szakmagyakorló elit megbecsült használati tárgyai voltak, noha az efféle könyvek mindenkire mély benyomást tettek, még azokra is, akik nem tudták elolvasni őket. Az egyszerű emberekre gyakorolt hatásuk abból fakadt, hogy általában az élet kellemetlen eseményeit juttatták eszükbe: pereket, fájdalmas ágyéfkéfélyeket, a boszorkányság és az eretnenség vádját. Az átlagember úgy vélte, ezeknek a köteteknek fogaik és karmaik vannak, érthető tehát, miért vadásznak rájuk. Poggio szakkönyvek iránti közönye érthetetlennek látszott.

Az idegen ugyan egy kolostor felé tartott, de nem volt pap, teológus vagy inkvizítor, és nem érdekelték az imádságoskönyvek. Régi kéziratokat keresett, penészes, féregrágtá köteteket, amelyek a legjobban képzett olvasók kivételével mindenki számára kibetűzhetetlenek voltak. Ha a régi kódexek pergamenlapjai épségben maradtak, a kötetnek volt némi piaci értéke, mivel késsel gondosan le lehetett kaparni a régi írást, zsírkövel tisztára lehetett súrolni a lapokat, és újra írni lehetett rájuk. Poggio azonban nem kereskedett pergamenlapokkal, és szívből megvetette azokat, akik elpusztították a régi szövegeket. Őt maga a szöveg érdekelte, akkor is, ha az írás alig olvasható macskakaparás volt csupán, és legjobban a négy-ötszáz éves kéziratokat szerette, amelyek a 10. században, vagy még korábban íródtak.

Egész Németországban legfeljebb néhány tucatnyian értették volna meg Poggio utazásának célját, mindenki más rendkívül furcsának találta volna. És még furcsábban néztek volna rá, ha elárulja, hogy valójában nem is a négy-ötszáz évvel azelőtt keletkezett művek izgatják. Megvetette azt a korszakot, a babona és a tudatlanság mélypontját. Azt remélte, hogy olyan szövegekre bukkan, amelyeknek semmi köztük a sötét érához, amelyben pergamenre vetették őket; olyan sorokra, amelyeket ideális esetben nem rontott el alantas másolója. Poggio bízott benne, hogy az írnok hűséges és pontos kópiát készített egy még régebbi pergamenről, amelyet egy hasonlóan ismeretlen, szerény írnok készített. A könyvvadást hidegen hagyták ezek

az emberek, csak az írásos nyom izgatta. Ha bízni lehetett a jó szerencsében, a rég elporlott kézirat egy még régebbi hű másolata volt, és az is egy régebbié. Poggio szíve a torkában dobogott e gondolatra, és szelleme egyre izgatottabban merült alá a múlt mélységes mély kútjába. A nyom Rómába vezetett, de nem a romlott pápai udvar, a cselszövésék és pestisjárványok kortárs Rómájába, hanem az antik városba, melynek fóruma, szenátusa és kristálytisztá latinsága az elveszett aranykor iránti vágyódással töltötte el szívét.

Hogyan érthette volna meg megszállottságát bárki, aki két lábbal állt a földön 1417-ben, Dél-Németországban? Egy babonásabb természet talán boszorkányságot gyanított volna Poggio szavai mögött, bibliomanciával (könyvjóslással) vádolta volna meg; egy műveltebb ember talán megszállottságnak vélte volna állapotát, és a könyvek bolondjának nevezte volna; a jámbor pedig megbotránkozott volna, amiért heves vonzalmat érez egy olyan kor iránt, amikor a Megváltó még nem jött el, és az emberek pogány sötétségben tengődtek. És mindannyian feltették volna a kézenfekvő kérdést: kit szolgál ez az ember?

Erre Poggio magának is nehezen tudott volna válaszolni. Nem sokkal korábban még XXIII. Jánost, az ellenpápát szolgálta, azelőtt pedig más római egyházfőket. Hivatására nézve *scriptor* volt, a pápai bürokrácia jól képzett írnoke, aki ügyességének és ravaszságának köszönhetően XXIII. János alatt megszerezte az apostoli titkár vágyott pozícióját. Mindig készen állt, hogy papírra vesse a pápa szavait, lejegyezze döntéseit, elegáns latinsággal vezesse kiterjedt nemzetközi levelezését. Az udvari életben, ahol a befolyást az abszolút uralkodóhoz való fizikai közelséggel mérték, Poggio jelentékeny férfiúnak számított. A pápa a fülébe súgott valamit, ő suttogva válaszolt neki, és jól ismerte, mit takar az egyházfő mosolya és arckifejezése. A pápa titoknoka volt a „titkár” szó eredeti értelmében, és XXIII. Jánosnak bőven voltak titkai.

Amikor Poggio keresztüllovagolt a délnémet vidéken, hogy régi kéziratok nyomára bukkanjon, már nem volt apostoli titkár. Nem esett ki gazdája, a pápa kegyéből, és gazdája is életben volt. A világ azonban megváltozott körülötte. Poggio pápája, aki előtt remegve borultak térdre a jámbor hívők (és a kevésbé jámborak), ebben a pillanatban, 1417 telén egy császári börtönben raboskodott Heidelbergben. Pápai címétől, nevétől, hatalmától és méltóságától megfosztották, nyilvánosan megszégyenítették, és egyházának vezetői megtagadták. A „szent és csalhatatlan” konstanzi zsinat kinyilatkoztatta, hogy „utálatos és helytelen életmódjával” szégyent hozott az egyházra és a kereszténységre, és méltatlanná vált magas méltóságára. A zsinat az egyház minden tagját felmentette a hűség és az engedelmesség parancsa alól, sőt kifejezetten megtiltotta, hogy pápának nevezzék és neki szolgáljanak. Az

egyház hosszú történelme során bőven akadtak súlyos botrányok, de ehhez hasonló korábban talán soha nem történt – és egész biztos, hogy azóta sem.

A trónfosztott pápa nem volt jelen, amikor a rigai érsek átnyújtotta a pápai pecsétet egy aranyművesnek, hogy ünnepélyesen darabokra törje a pápa címerével együtt, de volt apostoli titkára, Poggio talán végignézte a jelenetet. A pápa összes szolgáját formálisan szélnek eresztették, és levelezését – amelyet korábban Poggio kezelt – hivatalosan lezárták. XXIII. János többé nem létezett, a heidelbergi rab újra Baldassare Cossa lett. Poggio elveszítette a gazdáját.

A 15. század elején gazda nélkül maradni a legkevésbé sem volt irigylésre méltó állapot, sőt akár veszélyes is lehetett. A falvak és a városok rossz szemmel nézték a vándorokat, a csavargókat megkorbácsolták és megbélyegezték; aki egyedül vágott neki a világnak, különösen sebezhető volt. Poggiót természetesen senki nem bélyegezte volna csavargónak. Művelt, magasan képzett férfi volt, aki sokáig forgott a legmagasabb körökben. A Vatikán és az Angyalvár őrei kérdezősködés nélkül beengedték a pápai palotába, a pápai Kúria pereskedő felei mindent megtettek, hogy elkapják a tekintetét. Közvetlen kapcsolat fűzte egy abszolút uralkodóhoz, hatalmas területek urához, aki az egész nyugati kereszténység spirituális vezetőjének tartotta magát. A paloták magánlakosztályaiban és magában a pápai udvarban Poggio, az apostoli titkár arcát jól ismerték, felékszerezett bíborosokkal tréfálkozott, követekkel csevegett, finom borokat ivott kristály- és aranykupából. Firenzében összebarátkozott a várost kormányzó Signoria befolyásos tagjaival, és fontos barátokra tett szert.

Poggio azonban nem Rómában vagy Firenzében tartózkodott. Németországban ragadt, és a pápa, akit elkísért Konstanzba, egy börtönben raboskodott. XXIII. János ellenségei győzedelmeskedtek az egyházfő fölött. Poggio orra előtt mindenhol becsapták az ajtót. A kérvényező, akik korábban a kegyét lesték, hogy közelebb férkőzhessenek urához – megszerezzenek egy diszpenzációt, kieszközöljenek egy kedvező döntést, vagy megszerezzenek egy jól fizető tisztséget maguknak vagy rokonaiknak –, most másokhoz törleszkedtek. Poggio minden jövedelemforrása elapadt.

Korábban titkárként kényelmesen élt. A sriptorok nem kaptak állandó fizetést, de az elkészített iratok után munkadíjat számolhattak fel, és „kegyadományokat” szerezhettek, vagyis jogi kedvezéseket olyan ügyekben, amelyek technikai javításokat vagy kivételezést igényeltek a pápa részéről szóban vagy írásban. A pápa bizalmasaiként természetesen más, nem hivatalos jövedelmekhez is hozzájutottak. A 15. század közepén egy titkár évi 250-300 forintot keresett, de a vállalkozó szelleműek sokkal több pénzhez hozzájutottak. Poggio kollégája, Trapezunti György

tizenkét évig tartó szolgálata végén 4000 forintot helyezett el a római bankokban, valamint szép birtokokkal rendelkezett.

Barátainak írt leveleiben Poggio egész életében hangoztatta, hogy távol áll tőle a becsvágy és a pénzsóvárság. Egyik nagyra tartott esszéjében a kapzsiságot az emberi bűnök legrosszabbikának nevezte, és éles szavakkal ostromozta az álszent barátok, gátlástalan fejedelmek és pénzsóvár kalmárok mohóságát. Gyermeteg hiszékenység lenne szó szerint venni, amit e tárgyban írt: pályafutása későbbi szakaszában, amikor sikerült visszatérnie a pápai udvarba, Poggio is csengő aranyakra váltotta titkári befolyását. Az 1450-es évekre családi palotája és vidéki birtoka mellett megszerzett több tanyát, tizenkilenc különálló földbirtokot és két házat Firenzében, továbbá jelentős bankbetéttel és befektetésekkel rendelkezett.

E jómód azonban még a jövő ígérete volt. Egy 1427-es hivatalos adójegyzék (*catasto*) szerint Poggio csupán szerény vagyonnal rendelkezett. Tíz évvel korábban, XXIII. János bukása idején szinte biztos, hogy még rosszabbul állt. Későbbi szerzésvágya talán éppen abból fakadt, hogy mélyen bevésődtek emlékezetébe e szűkös hónapok, sőt szűkös esztendőik, amikor a senki földjén találta magát, nem volt biztos állása és jövedelme, és valójában senkire nem számíthatott. 1417 telén, amikor a délnémet országutakat járta, Poggiónak fogalma sem lehetett, hogy jövőre honnan szerzi meg a hiányzó forintokat.

Meglepő módon ebben a nehéz időszakban Poggio a jelek szerint meg sem próbált új állást szerezni, vagy visszatérni Itáliába. Inkább elindult könyvekre vadászni.